



**MUNTJE
OPGOOIEN**

'Je kunt niet
10.000 mensen
dertig jaar wel
of geen vlees
laten eten.'

JAAP SEIDELL | OVER VOEDING EN GEZONDHEID

'EEN BEETJE BETUTTELEN MAG BEST'

WAT GEZOND ETEN IS, DAT WETEN WE EIGENLIJK NIET, zegt hoogleraar voedsel en gezondheid Jaap Seidell. Eén ding weet hij wel: obesitas is een armoedeprobleem en geen welvaartsziekte – het is de cholera van deze tijd.

TEKST ANNEMARIE GELEIJNSE EN RINEKE VAN HOUTEN FOTO'S ADRIE MOUTHAAAN

JE ZOU HEM DE SAMUEL SARPHTI VAN DE EENENTWINTIGSTE EEUW KUNNEN NOEMEN, naar de onvermoeibare Joodse armen dokter die in de negentiende eeuw de oorzaken van cholera zocht in de omstandigheden waarin mensen leefden. Maar voor zo'n vergelijking is Jaap Seidell, een van invloedrijkste voedselwetenschappers van dit moment, veel te bescheiden. 'Ik heb ervaren dat ik persoonlijke aandacht onnodig vind en dat die afleidt van waar het voor mij om draait,' antwoordde hij na het eerste verzoek om een interview. Dat was hij alleen bereid te geven als het zou gaan over zijn onderzoeksthema: een gezonde samenleving.

ENGELENGEDULD

We ontmoeten de hoogleraar voedsel en gezondheid in zijn volgestouwde werkkamer

aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Ontspannen en gebruind, net terug van een gecombineerde werk-vakantie naar Canada. Seidell is invloedrijk binnen en buiten de academische wereld. In januari 2013 is hij benoemd tot universiteitshoogleraar, een positie die is voorbehouden aan 'uitzonderlijke hoogleraren die internationaal erkend en gerespecteerd worden als leider op hun onderzoeksgebied'. Naast zijn onderwijs- en onderzoekstaak op de universiteit mengt hij zich onvermoeibaar in het publieke debat, voedt zijn meer dan zesduizend volgers met een constante stroom tweets, gaat met engelen-geduld de discussie aan met verontruste burgers, is columnist in *Het Parool* en medeauteur van twee boeken. Hij ontbreekt zelden op discussiebijeenkomsten over overgewicht, adviseert gemeenteraden en wethouders. Hij is lid van de KNAW, adviseur van de WHO en van het ministerie van VWS en onderzoeker in inter-

nationale projecten. In een VN-commissie over het wereldvoedselprobleem voelt hij zich even goed thuis als in de straten van een Nederlandse achterstandswijk. Als lid van de commissie Gezonde Voeding van de Gezondheidsraad bepaalt hij mede wat wij behoren te eten om gezond te blijven. En toch, zegt professor Jaap Seidell: wat gezond eten is, dat weten we eigenlijk niet.

In het boek 'Het voedsellabyrint' stelt u dat wetenschappelijk onderzoek eigenlijk nooit leidt tot een eenduidig en voor consumenten hanteerbaar advies. We weten over de invloed van voeding op ons lichaam meer niet dan wel. Hoe komt dat?

'Voedingswetenschap is erg ingewikkeld. Het gaat om tienduizenden voedingsstoffen die ingekapseld zijn in verschillende voedingsmiddelen die weer passen in een voedingspatroon. Onderzoeksresultaten moet je corrigeren voor zaken als opleiding, lichaamsbeweging, roken



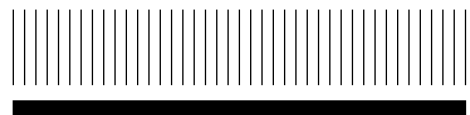
WIE Jaap Seidell

BEKEND VAN Zijn columns in *Het Pa-rool* en tot voor kort *Het Financieele Dagblad*. Veelgevraagd mediagast als het gaat over dikke Nederlanders en ongezond eetgedrag. Schoof het afgelopen jaar onder meer aan bij *Pauw*, *De Monitor*, *Radar*, *EenVandaag*, *Brandpunt*, *RTL Late Night*, *BNR*, *Radio 1*, *NPO* en dook op in de krantenkolommen van alle landelijke dagbladen. Schreef met Jutka Halberstadt *Het voedsellabyrint. Een weg uit het doolhof van eetadviezen en -trends* (oktober 2014). En drie jaar eerder: *Tegenwicht. Feiten en fabels over overgewicht*.

WAAROM Bepaalt mede wat wij behoren te eten om gezond te blijven.

ENZ Wat omgeving met je gewicht doet, ondervond Seidell zelf toen hij in 1991 in East-Baltimore woonde. Veel criminaliteit op straat, bloedheet, geen parken, nauwelijks tijd om zelf te koken. Hij kwam kilo's aan. Nu loopt hij twee keer per week hard, neemt hij de trap naar zijn werkkamer op de vijfde etage en eet hij het liefst vers.

WE MOGEN WAT MINDER VAAK MET DE VUIST OP TAFEL SLAAN, EN DAT GELDT OVERIGENS NIET ALLEEN VOOR DE VOEDSELWETENSCHAPPERS.



en drinken. En dan nog kun je nauwelijks echt harde uitspraken doen. Daar zijn grote, langdurige studies voor nodig die, liefst met experimenten, aantonen dat iets werkt of niet werkt. Dat valt met voedsel niet mee. Je kunt geen muntje opgooien en zo bepalen of tienduizenden mensen dertig jaar lang wel of niet vlees eten en verwachten dat mensen dat dan ook doen. Meer wetenschappelijke zekerheid en dus geloofwaardigheid heeft een prijs die we niet willen betalen. Aanbevelingen zijn daarvoor slechts afwegingen van onzekerheden.'

Past de voedselwetenschap dan niet wat meer bescheidenheid?

'We mogen wat minder vaak met de vuist op tafel slaan, en dat geldt overigens niet alleen voor de voedselwetenschappers. We moeten minder vaak zeggen dat iets algemeen geldend is en dat het wetenschappelijk onomstotelijk bewezen is. Daarin kunnen we wel wat minder stellig zijn.'

Wat we wel en niet weten over eten wordt voor een deel bepaald door de voedingsmiddelenindustrie omdat zij betalen, stelt u in 'Het voedsellabyrint'. Wat is daarvan het gevolg?

'Sommige onderwerpen komen nooit aan bod. Er zijn weinig grote multinationals die onderzoek willen laten financieren naar, ik noem maar wat, de relatie tussen spruitjes en borstkanker. Dat is niet in verhouding met het aantal onderzoeken naar vetzuur dit en vetzuur dat.'

Bent u zelf ook afhankelijk van de voedingsindustrie als medefinancier van onderzoek?

'Ik krijg voornamelijk geld van NWO. Maar als je een groot subsidiebedrag wilt, eist ook NWO steeds vaker een medefinancier uit het be-

drijfsleven. Ik wil dat liever niet. Daardoor hebben we nu al een paar keer een voorstel uiteindelijk níet ingediend.'

Om wat voor onderzoek ging dat? En waarom zag u geen brood in het samenwerken met het bedrijfsleven?

'Dat ging bijvoorbeeld om een onderzoek naar het effect van schooltuinen op het eetgedrag van kinderen. Ik zou ook graag grootschalig onderzoek willen doen naar stadslandbouw en voedsel-educatie voor kinderen. Dat soort onderzoek zou prima kunnen vallen onder de topsector Food, Cognition and Behaviour. Maar juist ook in dat topsectorenbeleid, net als in veel EU-onderzoek, is het een voorwaarde om een bedrijfspartner te hebben. Met wie zou ik dan moeten samenwerken? Met Hak? Ik zie daar de meerwaarde niet van in.'

Verdwijnt zo'n onderzoeksvorstel in een bureau?

'Meestal lukt het toch wel zo'n onderzoek uit te voeren, linksom of rechtsom, met studenten of promovendi.'

Dat betekent dan wel dat de onderzoeken kleiner worden opgezet. Welke grote onderzoeksvragen moet u laten liggen?

'Ik zou graag van de kinderen die op de basisschool voedingslessen hebben gehad, willen weten hoe het met ze gaat in de puberteit. Mijn aanname is dat de smaaklessen, ooit bedacht door tv-kok Pierre Wind, kinderen helpen om op de lange termijn gezonder te eten. Om het zeker te weten, zou je de langetermijneffecten moeten onderzoeken. Dan moet je de kinderen bijvoorbeeld twaalf jaar volgen. Dat kan door gebrek aan financiering dus niet. Dat soort grote onderwerpen blijven liggen. Ook NWO en andere onderzoeksfonds zoals het Kankerfonds, de Hartstichting en het Diabetesfonds hebben vooral kleine onderzoeksprojecten.'

Jammer?

'Ja, want de grote vragen die we hebben in de maatschappij kun je niet met kleine onderzoeksprojecten beantwoorden. En soms kloppen voor de hand liggende aannames niet. We hebben wel eens onderzocht wat er gebeurt als je groente en fruit goedkoper maakt. Zou dat helpen om mensen gezonder te laten eten? Bijstandsmoeders namen inderdaad veel groente en fruit mee naar huis, maar met het geld dat overbleef, kochten ze andere dingen die niet per se gezond waren, en in totaal

aten ze meer. Als we het niet onderzocht hadden, zou iedereen zeggen: nogal wiesde, groente goedkoper maken is de oplossing. Maar dat is dus niet zo.'

Wat is een voedingsadvies als de Schijf van Vijf waard, gezien alle onzekerheden in de voedselwetenschap?

'De wetenschap heeft vastgesteld welk voedingspatroon relatief gezonder is dan andere voedingspatronen. Heel veel meer kun je daar niet over zeggen. Die kennis moet vervolgens vertaald worden in voorlichting. De burger moet er iets van kunnen leren en inzichten zelf kunnen toepassen. Het vertalen van al die wetenschappelijke kennis in een visueel aantrekkelijke en eenvoudige boodschap die voor iedereen relevant is, valt niet mee.'

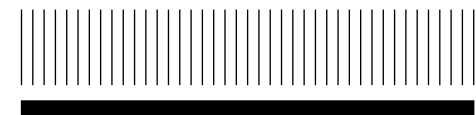
Is de Schijf van Vijf in dat opzicht geslaagd?

'De Schijf van Vijf is ooit ontstaan uit een idee van gebreksziekten. Er is berekend hoeveel voedingsstoffen je nodig hebt en waar je die uit kunt halen. Je moet van alles wat binnenkrijgen en dat zetten we in een schijf. Eet elke dag uit elk vak. Dat je ziek wordt als je er te veel van eet, komt daarbij niet aan bod. En je kunt in zo'n vak maar een beperkt aantal voedingsmiddelen kwijt. Dat schept verwarring. Ik heb wel eens mensen geïnterviewd die vooral broccoli aten omdat die op het plaatje in de Schijf van Vijf staat. Terwijl die broccoli natuurlijk voor alle groente staat. Daar komt bij dat de Schijf van Vijf voor veel mensen niet herkenbaar is. Veel allochtonen zeggen: onze voedingsmiddelen staan er niet in, we kunnen er niets mee. Sommige mensen zijn gevoelig voor gluten of melkeiwit of ze willen geen vlees eten. Dan werkt zo'n schijf ook niet. Je laat een vak vallen en er staat niet in hoe je dat moet opvangen. Zo'n schijf is alleen hanteerbaar als je veel meer op basis van je eigen voorkeuren – religieus, cultureel – je schijf kunt samenstellen.'

De Gezondheidsraad werkt nu aan nieuwe richtlijnen voor goede voeding. De richtlijnen zijn richtinggevend voor de nieuwe Schijf van Vijf die het Voedingencentrum naar verwachting eind dit jaar uitbrengt. Wat gaat er veranderen?

'De Gezondheidsraad zit nu meer op de lijn van voedingsmiddelen en voedingspatronen in plaats van alleen maar voedingsstoffen als uitgangspunt te nemen. We moeten minder ultrabewerkte voedingsmiddelen eten: producten die meestal veel bewerkte vetten, suiker en zout bevatten waardoor ze makkelijk

DE SCHIJF VAN VIJF IS VOOR VEEL MENSEN NIET HERKENBAAR. ALLOCHTONEN ZEGGEN: ONZE VOEDINGSMIDDELEN STAAN ER NIET IN, WE KUNNEN ER NIETS MEE.



OMGEVINGSFACTOREN Gebrek aan kennis en weinig speelruimte kunnen tot obesitas leiden.

leiden tot overconsumptie terwijl ze relatief weinig voedingsstoffen bevatten.' Geen pakjes en zakjes kortom, maar zelf de keuken in. Seidell is een groot voorstander van de voedingsadviezen in Brazilië. 'Daar draait het vooral om gedrag. Tijd besteden aan het kopen en bereiden van je eten, samen aan tafel eten, meer onbewerkte producten eten. Hoe-wel dat allemaal natuurlijk niet eenvoudig is.'

ARMOEDEZIEKTE

Vraag Jaap Seidell iets over overgewicht en hij verschuift naar het puntje van zijn stoel. Obesitas is zijn specialisme; dat het in de grond een armoedeprobleem is en geen welvaarts-

ziekte is zijn stellige overtuiging. Hij mag graag vertellen dat in het welvarende Amsterdam-Zuid 10 procent van de kinderen te zwaar is en in de achterstandswijk Nieuw-West 35 procent: percentages die wat hem betreft boekdelen spreken.

U noemt obesitas de cholera van deze tijd. Wat bedoelt u daar mee?

'In de negentiende eeuw was cholera een ziekte van arme mensen in achterstandswijken. Heel veel artsen waren het erover eens dat die patiënten moreel tekortschoten. Ze hadden geen hygiëne, het waren vieze ongekamde mensen en als ze water altijd zouden koken en beter hadden opgelet, waren ze niet ziek geworden. Behandeling was zinloos in

MICHEL PORRO/DH

Evert Nieuwenhuis houdt duurzaamheidsclaims tegen het licht.

Een ondergrondse zweeftrein die in een vacuüm op zeer hoge snelheid voortraast, spaart energie.

E

IGENLIJK GAAT HET HARTSTIKKE GOED MET DE TRANSITIE NAAR SCHONE ENERGIE. Dat wil zeggen: technisch gezien. Laboratoria wereldwijd presenteren de ene na de andere technologische doorbraak. In zijn gezaghebbende *New Energy Outlook 2015* voorspelt Bloomberg dat windenergie rond 2025 de goedkoopste energiebron is (nu zijn dat kolen), vijf jaar later zal dat zonne-energie zijn. In 2040 bestaat 56 procent van de mondiale elektriciteitsmix waarschijnlijk uit groene energie. Nog altijd te weinig om het tij te keren, maar vijf jaar geleden had ik van dergelijke cijfers niet durven dromen. Groene energie kan echter niet zonder opslag. Ook bij windstille en duisternis hebben we immers elektriciteit nodig. Op dit vlak laten de grote technologische doorbraken, die ook nog eens betaalbaar zijn, langer op zich wachten. Des te interessanter is het idee van Wouter Engels, ingenieur bij het Energieonderzoek Centrum Nederland (ECN). Hij bedacht een ondergrondse zweeftrein die in een vacuüm op extreem hoge snelheid voortraast. Klinkt mysterieus, maar het patent is al toegekend. Engels zocht naar een manier om grootschalig energie op te slaan. Denk aan de schaal die ingenieur L.W. Lievense voor ogen had toen hij in 1981 voorstelde om van het Markermeer een stuwmeer te maken, waarin windmolens water omhoog pompen om het bij windstille met waterturbines om te zetten in elektriciteit. Engels: 'Als je op grote schaal energie wilt opslaan, zoals Lie-



vense, kom je al snel uit op kinetische energie omdat dit het meest efficiënt is. Ik dacht in eerste instantie aan een reusachtig ondergronds vliegwielt dat je op snelheid brengt als er energie voorhanden is en laat uitrazen als je elektriciteit nodig hebt. Helaas vallen vliegwielen van deze omvang door centrum vliedende krachten uit elkaar.' Toen begon Engels te puzzelen. 'Wat nu, dacht ik, als we een zweeftrein laten rondrazen? Dat kost weinig wrijving, zeker als deze in een vacuüm rijdt.' Engels kroop achter de tekentafel en ontwierp een ondergronds traject met een doorsnee van 5 kilometer en een buisdiameter van 5 meter. De trein wordt 500 miljoen kilo zwaar en moet gaan zweven met een snelheid van 500 meter per seconde. Totale kosten: 1 à 2 miljard euro, die in tien jaar zijn terugverdiend. Het grote voordeel is dat je geen kolen- of gascentrale als backup hoeft aan te houden. Deze stoten niet alleen broeikasgassen uit, maar zijn ook veel duurder in bouw en onderhoud. Het energieverlies van Plan Engels is slechts 10 procent, de helft van Plan Lievense. En niet onbelangrijk: het Markermeer blijft zoals het is. Leve de vooruitgang. ■ *evert.nieuwenhuis@vn.nl*

GOED



FOUT



fruit? Dat is ook niet goed voor je tanden. Je komt al snel in ingewikkelde afwegingen terecht. En dan zegt iedereen: vette en zoute producten zijn toch ook ongezond? Boter, vlees en zoutrijke producten moet je ook duurder maken. Dan houd je niet zo heel veel meer over. Eenvoudige maatregelen waarmee we een enorme deuk slaan in welvaartsziekten zijn er niet. Dan hadden we die al wel bedacht.'

OPLOSSING BIJ DE BRON

Grote verwachtingen heeft Seidell van het dit jaar mede door hemzelf opgerichte Sarphati Institute, dat naar voorbeeld van de 19de-eeuwse naamgever 'stroomopwaarts' welvaartsziekten in Amsterdam wil gaan onderzoeken. Geen drinkelingen uit de rivier trekken, maar stroomopwaarts de brug repareren, is de insteek. Sarphati zocht de oplossing voor de cholera en tuberculose bij de bron: de armoede en slechte hygiënische omstandigheden waarin de armen leefden. Zo moet het ook bij de bestrijding van overgewicht, daarvan is Seidell overtuigd. De sociaal-culturele, economische, fysieke en politieke omgeving voorspelt voor vele tientallen procenten het aantal mensen met een gewichtsprobleem. Onder de paraplu van het Sarphati Institute moeten bedrijfsleven, wetenschap en overheid een gezamenlijk, langdurig en integraal onderzoeksprogramma opzetten, in eerste instantie gericht op bestrijding van overgewicht onder kinderen in Amsterdam. 'Welke kinderen lopen meer risico dan anderen en is dat bij te sturen? We willen veel meer een vinger aan de pols hebben in de periode dat ze opgroeien. De eerste duizend dagen worden kinderen en moeders en vaders veel gezien door het consultatiebureau, maar we doen eigenlijk weinig met informatie uit die contactmomenten. Met vijf maanden oud zijn er al grote gezondheidsverschillen en zijn Turkse jongetjes vijf keer zo vaak te zwaar als Nederlandse. Waar ligt dat aan? Met het Sarphati Institute willen we beter begrijpen wat er gebeurt in Amsterdam wanneer kinderen opgroeien en onderzoeken of je die omstandigheden kunt beïnvloeden.'

Net als Samuel Sarphati deed?

'Ja, dat deed Sarphati ook: hij keek waar zijn patiënten woonden, hoe ze leefden, en wat voor problemen ze hadden. Had hij bewijs dat de oplossing daar zou liggen? Helemaal niet. Maar het hielp wel.'

pelijke factoren bepalen hoe steil die helling is. Als kinderen opgroeien in een omgeving waarin voortdurend wordt getrakteerd en overall snoep en koekjes worden aangeboden, kun je moeilijk zeggen: die kinderen hadden gewoon nee moeten zeggen. Maar als je als overheid de helling zo vlak mogelijk maakt, kun je vervolgens iedereen best aanspreken op gedrag. Dan mag je best wat betuttelen.'

Toch is het raar. Waarom staat er een waarschuwing op een pakje sigaretten, verbieden we de verkoop van alcohol aan mensen jonger dan achttien jaar, maar mag iedere ouder straffeloos zijn boodschappenkar vol ongezonde rommel gooien?

'Haha, weet je hoe lang het invoeren van de alcoholmaatregel heeft geduurd? Veertig jaar! En Nederland heeft enorm getreuzeld met een tabaksbeleid. Terwijl dat eenvoudig is, roken is gewoon slecht. Je kunt prima leven zonder en je hoeft maar tegen één product te waarschuwen. Maar wat doe je met voeding? Dat is zo complex. Ik ben er best voor om op frisdrank te zetten: 'Dit product draagt bij aan overgewicht en diabetes'. Maar het probleem is vervolgens wel voor welke producten je dat nog meer gaat doen. Het is niet zo makkelijk om de verkoop te verbieden of om ergens op te zetten: hier word je dik van. Het hangt er maar vanaf hoeveel je ervan eet en hoe vaak en wat je verder nog eet.'

Je kunt toch beginnen met de onomstreden ongezonde producten, zeg de zak Engelse drop?

'Is dat nodig? Hoeveel mensen zouden niet toch al weten dat Engelse drop niet gezond is?'

Dat weet je van sigaretten toch ook?

'Ja, dat klopt. Maar daar was het voor zover we weten dan ook niet zozeer de labeling die heeft gewerkt, maar de prijsstijging.'

Dan maken we snoep en frisdrank toch duurder?

'Dat zou kunnen. Ik vind zelf de oplossing die hoogleraar Dariush Mozaffarian van Harvard University aandraagt interessant. Hij zegt: maak al het minder gezonde voedsel wat duurder en subsidieer daarmee het gezondere voedsel zoals groente en fruit. Als je mij vraagt: "Professor, welk bewijs heeft u dat dat werkt?" dan antwoord ik: geen. Maar het lijkt me een goed idee om te onderzoeken. Heel simpel is het duurder maken van ongezond voedsel overigens niet, want hoe bepaal je wat gezonde producten zijn? Frisdrank lijkt een goede kandidaat, maar dan moet je eigenlijk alle suikerhoudende drank duur maken. En dus appelsap ook. Wat doe je vervolgens met suikers in

HET IS EEN POLITIEK PROBLEEM DAT ER GROTE MAATSCHAPPELIJKE VERSCHILLEN ZIJN DIE LEIDEN TOT GEZONDHEIDSPROBLEMEN.

Dat maakt het tot een probleem van de onderklasse, dus tot een politiek probleem.

'Zeker. Het is een politiek probleem dat er grote maatschappelijke verschillen zijn die leiden tot gezondheidsproblemen.'

Is de Nederlandse politiek daarvan genoeg doordrongen?

'Dat vind ik niet. In de tijd van minister Vogelelaar (Balkenende IV, red.) ging het nog ergens over, maar een ministerie van Wonen, Wijken en Integratie is er niet meer. Het is spijtig dat er geen ministerie meer is dat integraal kijkt naar problemen die overstijgend zijn. Dat is wel belangrijk als je het hebt over gezond eten. Voeding heeft te maken met landbouw, milieu, klimaat, productie, handel en gezondheid.'

Is het tijd voor een minister en wethouders van Voeding?

'Ja, waarom niet? Dat zou het onderzoeken waard zijn. Voeding en voedsel vallen nu onder verschillende ministeries. Niemand is integraal verantwoordelijk. Het gevolg daarvan heb ik al vaak gezien: het beleid van de ene minister of wethouder wordt onderuitgehaald door bezuinigingen van een andere.'

KINDERMARKETING

Seidell vertelt over Stichting Anmec, in Amsterdam de drijvende kracht achter voedsel-educatie op de basisschool, en hoe die de subsidie dreigde te verliezen. Het gevaar is voorlopig geweken, maar de gebeurtenissen tonen volgens Seidell aan dat voeding een apart beleidsveld rechtvaardigt. Zinnige projecten over voeding sneuvelen omdat geen bestuurder zich verantwoordelijk voelt. Voor kindermarketing geldt in zijn ogen hetzelfde: als lid van de Alliantie Stop Kindermarketing Ongezonde Voeding probeert hij in Den Haag gehoor te krijgen voor de doelen van het samenwerkingsverband. Zoals: geen reclame voor ongezonde voedingsmiddelen aan kinderen onder de dertien jaar. De respons is teleurstellend. 'Ik word van het ene ministerie naar het andere gestuurd, want Volksgezondheid gaat niet over marketing, Economische Zaken evenmin. Voor media moet ik bij OCW zijn, maar dat gaat alleen over tv-reclame. Waar valt de reclame in supermarkten dan onder?' Hij heft zijn handen. 'Het lijkt de politiek niet te interesseren.'

Hoe komt dat?

'Men is bang voor betutteling.' Seidell aarzelt. 'Minister Klink wilde er nog wel iets mee (hij



PIERRE WINDS SMAAKLESSEN

Mogelijk helpen ze kinderen gezonder te eten.

onderzocht onder meer de mogelijkheid om ongezond eten duurder te maken en liet de optie van een belasting op vet open, red.). Binnen twee weken zat hij bij *De Wereld Draait Door* en werd hij de minister van betutteling genoemd. Zelfs door de VARA. "O, Vadertje Staat moet het weer oplossen," hoor je al snel als je, zoals ik in Den Haag vaak doe, iets roept over sociale verschillen en het beïnvloeden van gedrag. Gaat het over borstvoedingstimulering, dan klinkt het: "Ga je nu ook voorschrijven of je de linker- of rechterborst moet gebruiken?"

Is de burger uiteindelijk niet zelf verantwoordelijk voor een gezond eetpatroon?

'Ja, maar dat is slechts een deel van de waarheid. Gezond eten moet je zelf doen, de keus tussen de fiets en de auto is aan jou. Maar de overheid kan die keus wel beïnvloeden.' Hij tekent een mannetje dat een bal tegen een helling opduwt. 'Het mannetje wil de bal, die staat voor gezond gedrag, boven krijgen; de voedingsindustrie, de overheid en maatschap-